

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

Боднар Василь Євгенович –
кандидат психологічних наук,
заступник міністра внутрішніх
справ України, полковник міліції

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Розглянуто питання психологічних засад у здійсненні профілактики насильства в сім'ї.

Згідно із сучасними уявленнями, ставлення держави до насильства в сім'ї є одним із маркерів демократичності та гуманізму суспільства, турботи про фізичне та психічне здоров'я своїх громадян [1]. 2001 року в Україні було прийнято Закон "Про попередження насильства у сім'ї" [2]. Керуючись новим Законом, працівники органів внутрішніх справ України можуть ефективніше протидіяти цьому негативному явищу. Однак, як свідчить практика, таку складну проблему, якою є насильство в сім'ї, неможливо вирішити лише традиційними способами та методами, що використовуються у правоохоронній діяльності. Зокрема, реалізація комплексу заходів щодо попередження насильства в сім'ї потребує від працівника міліції володіння основами юридичної, соціальної та медичної психології. Згідно з положеннями Закону України "Про попередження насильства у сім'ї", попередження включає в себе систему соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальну реабілітацію жертв такого насильства. Проблему попередження насильства в сім'ї досліджували провідні вітчизняні та зарубіжні вчені. Зокрема, питанням причин, динаміки та наслідків внутрішньосімейної агресії присвячені ґрунтовні праці О.М. Морозова [3]. Над аналізом наслідків насильства в сім'ї працювали відомі українські вчені С.Д. Максименко та В.М. Синьов. Діяльність працівників міліції щодо здійснення профілактичної роботи серед

населення вивчали провідні фахівці в галузі юридичної психології: В.О. Глушков, М.В. Костицький, О.В. Тімченко.

Організація профілактики насильства в сім'ї є одним з актуальних завдань для правоохоронців багатьох держав з різним рівнем економічного розвитку, відмінними етнокультурними традиціями та віросповіданням. Світова практика показує, що ефективність заходів, спрямованих на профілактику та протидію насильству в сім'ї, залежить, насамперед, від правового забезпечення дій правоохоронців при втручанні у випадку насильства в сім'ї, рівня їх професійної підготовленості до такої діяльності, а також усвідомлення суспільством небезпечності актів насильства у сім'ї, сформованості у громадян правильної правової та моральної оцінки цих явищ. Тому ця тема відображена в пункті 50 Наказу МВС України "Про затвердження пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на 2004–2009 роки" від 5 липня 2004 р. № 755.

У випадку насильства в сім'ї від професійності дій першої неупередженої, наділеної державними повноваженнями особи, якою є працівник міліції, залежить, передусім, можливість конструктивного вирішення конфлікту, психологічне здоров'я родини, її здатність до повноцінного функціонування. Серед повноважень працівників служби дільничних інспекторів міліції, визначених ч. 6 Закону України "Про попередження насильства у сім'ї", є такі: виявлення причин та умов, що сприяють актуалізації насильства в сім'ї і вжиття заходів щодо їх усунення; профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проведення з ними виховної і попереджувальної роботи; відвідування сімей, члени якої перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання та проведення з ними профілактичної роботи; винесення офіційних попереджень членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства та віктимної поведінки; вжиття відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, спрямованих на втілення реальної загрози вчинення насильства в сім'ї; повідомлення членів сім'ї, в якій виникає реальна загроза вчинення насильства або вже було вчинено насильство, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися; направлення жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для жертв насильства у сім'ї.

Таким чином, здійснюючи протидію насильству в сім'ї, працівник міліції має оволодіти визначеними психологічними знаннями та вміннями. Зокрема, він повинен знати головні причини та умови появи проблеми насильства в сім'ї, володіти методикою психологічного впливу як на агресора, так і на жертву сімейного насильства. Вивчення проблеми подружнього насильства дозволяє дійти таких висновків:

1. Нині сформовано три основні підходи пояснення причин виникнення проблеми насильства в сім'ї: соціокультурний, системний сімейний та індивідуально-психологічний. Крім того, останнім часом серед науковців, які вивчають природу внутрішньосімейної агресії, про-

слідковується тенденція до розгляду окремих факторів ризику подружнього насильства. Загалом, аналіз існуючих теоретичних підходів щодо пояснень причин насильства в сім'ї свідчить, що всі вони страждають на односторонність. Зумовлено це тим, що розробники цих підходів орієнтуються лише на одну, провідну першопричину насильства в сім'ї, а не розглядають проблему в аспекті міждисциплінарного підходу. Ігнорування теоретиками полімодальності причин насильства в сім'ї не сприяє розробці психокорекційних програм, адекватних реальним практичним вимогам.

2. Незважаючи на значні відмінності у внутрішньосімейних стосунках різних подружніх пар, у випадках вчинення кримінального насильства існують певні закономірності, які виявляються, насамперед, в динаміці становлення та розвитку насильницької поведінки, предметі й мотивах кримінального сімейного насильства та особистісних особливостях сімейних агресорів.

3. Вітчизняна правова база, якою регламентується діяльність працівників міліції щодо попередження насильства в сім'ї, адекватна практичним потребам і створює необхідні умови для протидії цьому негативному суспільному явищу. Безпосереднє виконання заходів щодо профілактики подружнього насильства законодавчо покладено на дільничних інспекторів міліції.

4. До типових труднощів, які виникають на етапі безпосереднього здійснення дільничними інспекторами міліції психопрофілактики насильства у сім'ї, науковці відносять професійну невідповідність дільничних до здійснення інформаційно-профілактичного впливу на родинного агресора. Водночас у науковій літературі щодо проблем насильства в сім'ї невирішеним залишається головне питання – необхідність розробки для дільничних інспекторів міліції спеціальної методики психопрофілактики насильства в сім'ї. Важливою є відповідність цієї методики таким умовам: наукова обґрунтованість та адекватність реальним практичним вимогам, стандартність, послідовність, урахування рівня розвитку комунікативних здібностей дільничних інспекторів. Вона також має гармонійно вписуватися у весь комплекс їх діяльності.

Аналіз кримінальних справ показав, що понад 50 % сімейно-побутових конфліктів, що призвели до кримінального насильства, були довготривалими [4, с. 185; 5]. Отже, можна дійти висновку, що суб'єкти попередження насильства в сім'ї (до яких належать і працівники міліції) мають час для того, щоб утрутитися та нейтралізувати конфліктну ситуацію, не дозволяючи їй перерости в суспільно небезпечне діяння. Попередження насильства в сім'ї – це система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства у сім'ї [2]. Основою законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність працівників міліції

щодо попередження і припинення насильства в сім'ї, є Конституція України, якою визначається та гарантується охорона і захист прав, свобод й інтересів сім'ї та людини [6]. Зокрема, ст. 27 Конституції України гарантує право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; ст. 32 гарантує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України; ст. 40 – право на звернення до державних інституцій; ст. 41 – право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; ст. 47 – право на житло; ст. 51 – принцип рівності кожного подружжя у правах і обов'язках у шлюбі та сім'ї; ст. 55 – захист прав і свобод людини і громадянина у суді; ст. 57 – право знати свої права та обов'язки.

Здійснення працівниками міліції припинення та профілактики насильства в сім'ї повністю відповідає положенням Закону України "Про міліцію", згідно з якими вони мають забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок; виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, вживати з цією метою оперативно-розшукові та профілактичні заходи, передбачені чинним законодавством; приймати і реєструвати заяви й повідомлення про злочини та адміністративні правопорушення, своєчасно приймати по них рішення; припиняти адміністративні правопорушення і здійснювати провадження у справах по них; виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, вживати у межах своєї компетенції заходи до їх усунення; брати участь у правовому вихованні населення; виконувати прийняті в установленому законом порядку і межах своєї компетенції рішення прокурора, слідчого, суду; забезпечувати в порядку, встановленому законодавством України, безпеку осіб, узятих під захист, у разі надходження від них заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про загрозу їх життю, здоров'ю, житлу чи майну [7].

Проводячи заходи, спрямовані на профілактику насильства в сім'ї, працівники міліції мають керуватися положеннями Сімейного кодексу України, яким визначено, що ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 5); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їх права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання в сімейне життя; учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, мовними та іншими ознаками; жінка і чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї; сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добровільності та розумності відповідно до моральних засад суспільства [8]. Обов'язковість розгляду заяв і повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу гарантується законами України

“Про звернення громадян” [9], “Про міліцію” [7] та відповідним Указом Президента України [10]. Порядок узяття на профілактичний облік (зняття з профілактичного обліку) осіб, які вчинили насильство у сім’ї, регламентується відповідною Інструкцією [11].

Вжиття заходів щодо профілактики насильства в сім’ї законодавчо покладено на дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах неповнолітніх. Стаття 6 Закону України “Про попередження насильства в сім’ї” визначає повноваження служби дільничних інспекторів міліції та оперуповноважених кримінальної міліції у справах неповнолітніх [2]. Повноваження кримінальної міліції у справах неповнолітніх поширюються на випадки, коли жертва насильства в сім’ї або особа, стосовно якої існує реальна загроза вчинення насильства в сім’ї, а також особа, яка вчинила насильство в сім’ї, не досягли 18-річного віку. Таким чином, відповідно до ст. 6 Закону України “Про попередження насильства в сім’ї”, дільничні інспектори міліції мають виявляти причини й умови, що сприяють виявам насильства в сім’ї, вживати в межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення; брати на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім’ї, та проводити виховно-попереджувальну роботу з ними; відвідувати сім’ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводити з ними профілактичну роботу, виносити офіційні попередження членам сім’ї про неприпустимість вчинення насильства в сім’ї та віктимної поведінки; приймати та розглядати у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім’ї або реальну загрозу його вчинення; вживати відповідних заходів щодо припинення насильства в сім’ї, а також дій членів сім’ї, спрямованих на реальну загрозу вчинення насильства в сім’ї; повідомляти членів сім’ї, в яких виникає реальна загроза вчинення насильства в сім’ї, або було вчинено насильство в сім’ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися; направляти жертв насильства в сім’ї до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім’ї; виносити захисні приписи у випадках, передбачених цим Законом; контролювати виконання вимог захисних приписів; взаємодіяти зі спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім’ї, органами оліки і піклування та спеціалізованими установами для жертв насильства в сім’ї у питаннях попередження насильства в сім’ї, надавати інформацію з питань попередження насильства в сім’ї на запит уповноважених органів; здійснювати інші повноваження щодо попередження насильства в сім’ї, передбачені Законом. Вжиття дільничними інспекторами заходів щодо профілактики насильства в сім’ї відповідає також Положенню про службу дільничних інспекторів міліції, згідно з яким до основних функцій дільничних інспекторів міліції належить всебічне та об’єктивне дослідження причин і умов, які сприяють виникненню правопорушень [12]. Цим же Положенням до головних завдань дільничних інспекторів міліції віднесено і проведення інформаційно-профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення правопорушень.

Вивчаючи діяльність дільничних інспекторів, різні дослідники дійшли висновку, що вона характеризується високим рівнем інтенсивності, напруженості та відповідальності [13; 14; 15]. Згідно з офіційною статистикою, оголошеною на виїзному засіданні колегії МВС України, яка відбулась у квітні 2004 р., 70 % заяв громадян розглядають саме працівники служби дільничних інспекторів міліції. Вони ж, як основна сила в індивідуально-профілактичній роботі, розкривають практично кожен третій злочин. Профілактика насильства в сім'ї є лише одним із багатьох напрямів роботи дільничних інспекторів міліції. Кожний дільничний контактує у середньому із сотнею осіб, які перебувають на різних профілактичних обліках [16]. Успішність роботи дільничних інспекторів міліції залежить, передусім, від їх здатності до організації взаємодії з різними категоріями громадян, уміння правильно та своєчасно оцінити обстановку, самостійно розробити план дій, згуртувати громадськість навколо вирішення проблеми [14; 17]. Встановлено високу профілактичну ефективність застосування дільничними інспекторами міліції захисних приписів. Водночас нормативно затверджена процедура винесення захисних приписів є надто громіздкою і потребує вдосконалення. Не сприяє психопрофілактичній роботі дільничних інспекторів міліції те, що суди при розгляді справ щодо насильства в сім'ї орієнтовані на покарання насильника через штраф, тобто відбувається покарання не стільки насильника, скільки сім'ї загалом і жертви зокрема. Таке становище зумовлено відсутністю в Законі України "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства у сім'ї або невиконання захисного припису" такого заходу, як примусове відвідування насильником спеціальних тренінгів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корбут Л.В., Поленина С.В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей: Сб. универсальных и региональных междунар. док. – М., 1997. – С. 78–107.
2. Про попередження насильства у сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789 – III // Голос України. – 2001. – 20 груд.
3. Морозов О.М., Морозова Т.Р. Агресивні засуджені: Монографія. – К.: МП Леся, 2000. – 204 с.
4. Головкін Б.М. Щодо поняття сімейно-побутових насильницьких злочинів // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Х., 2000. – Вип. 44.
5. Головкін Б. Конфліктні стосунки – передумова вчинення насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері // Право України – 2001. – № 5. – С. 93–96.
6. Конституція України. Конституція Автономної Республіки Крим: 36. норм. актів. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 96 с.
7. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4 – С. 20.
8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. – 65 с.

9. *Про звернення громадян: Закон України* // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 47. – 7 с.

10. *Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення: Указ Президента України від 13 серпня 2002 р. № 700*

11. *Інструкція про порядок узяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку осіб, які вчинили насильство в сім'ї: Затверджено наказом МВС України від 9 травня 2002 р. № 329* // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 17. – Ст. 918.

12. *Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України: Затверджене наказом МВС України від 20 жовтня 2003 р. № 1212* // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 47. – Ст. 2451.

13. *Запорожцева Г.Є. Психологічний аналіз професійної діяльності дільничних інспекторів міліції та визначальні умови її удосконалення. Автореф. дис. ... канд. психол. наук.* – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 17 с.

14. *Запорожцева Г.Є. Професійно-психологічна підготовка дільничних інспекторів: Навч. посіб.* / За ред. Г.І. Васильєва. – О.: Одес. ін-т внутр. справ, 2000. – 163 с.

15. *Определение профессиональной пригодности к работе участковым инспектором милиции на основе диагностики способностей / О.В. Шаповалов, С.И. Яковенко, В.В. Биленко В.В. и др.* // *Сучасна психологія в ціннісному вимірі: Матеріали праць Костюківських читань (20–22 грудня 1994 р.)*. – Т. II. – С. 294–295.

16. *Обертинський О. Дільничний – фігура державного масштабу* // *Міліція України* – 2004. – № 5. – С. 4–5.

17. *Морозова Т.Р. Застосування психологічних знань у практиці профілактики, розкриття та розслідування злочинів* // *Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України* / За ред. С.Д. Максименка. – 2004. – Т. VI. – Вип. 3. – С. 221–225.